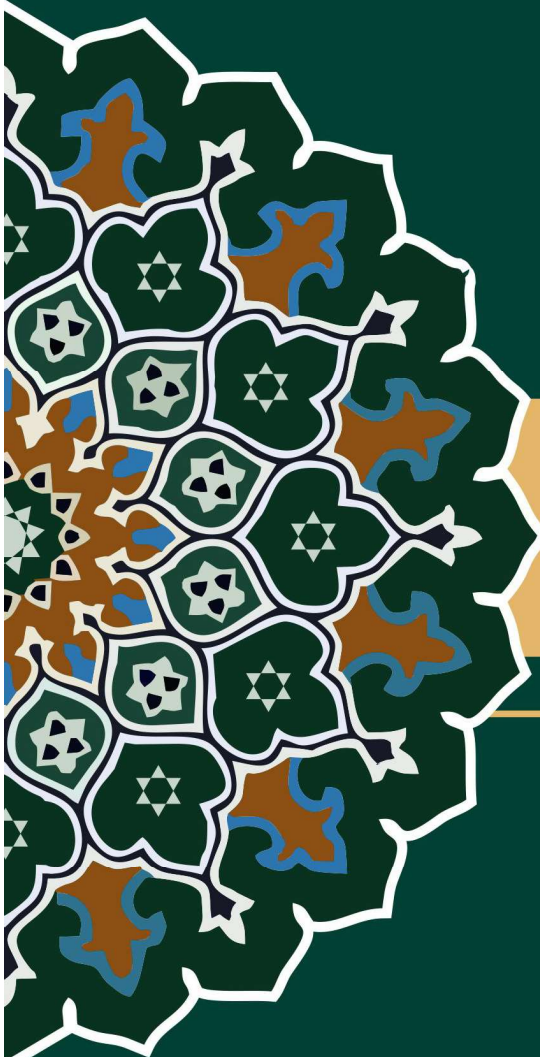

SHARQ MASH'ALI

A decorative geometric pattern in the bottom-left corner, featuring interlocking star and floral shapes in white, blue, and orange on a dark green background.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

2
2024

Ilmiy-uslubiy,
ma'naviy-ma'rifiy jurnal.
Ta'sischi:
O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi
Toshkent davlat sharqshunoslik
universiteti
1992-yildan chiqa boshlagan
Jurnal O'zbekiston Respublikasi
Toshkent shahar matbuot va axborot
boshqarmasi ro'yxatidan qayta o'tgan
(№ 02-0055 26-sentyabr 2014-yil)

Bosh muharrir:

G. RIXSIYEVA (prof., f.f.n.)

Tahrir hay'ati:

D. SAYFULLAYEV (prof., t.f.d.) (bosh
muharrir o'rinbosari)

X. ALIMOVA (prof., f.f.d.) (mas'ul kotib)

A. MANNONOV (prof., f.f.d.)

Q. SODIQOV (prof., f.f.d.)

R. XODJAYEVA (prof., f.f.d.)

SH. SHOMUSAROV (prof., f.f.d.)

Q. OMONOV (prof., f.f.d.)

U. MUHIBOVA (prof., f.f.d.)

D. MUHIDDINOVA (f.f.d.)

X. HAMIDOV (f.f. bo'yicha PhD)

B. ABDUHALIMOV (prof., t.f.d.)

A. XODJAYEV (prof., t.f.d.)

M. IS'HOQOV (prof., t.f.d.)

X. FAYZIYEV (dos., t.f.n.)

D.XODJIMURATOVA (t.f. bo'yicha

PhD)

SH. YOVQOCHEV (prof., s.f.d.)

N. ABDULLAYEV (dos., s.f.d.)

A. VAHOBOV (prof., i.f.d.)

R. ABDULLAYEV (prof., i.f.d.)

I. MAVLANOV (prof., i.f.d.)

R. BAHODIROV (prof., fal.f.d.)

E. IZZETOVA (prof., fal.f.d.)

A. SHONAZAROVA (AQSHning

Kolumbiya univ. prof.)

G. GLIZON (AQSHning New Mexico

univ. prof.)

ONO MASAKI (Yaponiyaning Tsukuba

univ. prof.)

LI DJI IN (Koreya Respublikasining

Xankuk chet tillar univ. prof.)

V. MESAMED (Isroilning Quddus univ.

prof.)

A. GURER (Turkiyaning Anqara univ.

prof.)

A. VOROBYEV (Rossiya Fanlar
akademiyasi, Sharqshunoslik instituti katta
ilmiy xodimi)

G. AVDA (Misr Arab Respublikasining
Xelvon univ. prof.)

A. TOHIR (Misr Arab Respublikasining

“Al-Hivar” siyosiy tadqiqotlar markazi

direktori)

S. KURAYM (f.f. bo'yicha PhD)

H. BAYDEMIR (Turkiyaning Otaturk
univ. prof.)

SHARQ MASH'ALI

ISSN 2010-9709

MUNDARIJA № 2, 2024-yil

Adabiyotshunoslik

Eshmuhammedova M. Shoir Mushkinning chop etilmay qolgan she'rlari.....	3
Саудова Н. Трансформация реалистического метода повествования в саудовской новеллистике	11
Sulaymonova H. O'zbek va arab adabiyotida epistolyar janrlar tarixining qiyosiy tadqiqi	21
Nazarova A. Afg'oniston qarshilik she'riyati va Partav Nodiriy ijodi	29
Murtazaxodjayeveva M. Pavlayi va Anna Karenina: tutash taqdirlar.....	38
Абдуганиева Н. Проявление ислама в литературе и культуре индонезии.....	46

Tilshunoslik

Sodiqov Q. «Devonu lug'ati-t-turk» matnidagi harakat belgilari va turkiy so'zlarning o'qilishi masalasi	52
Исламджанова Х, Замалеева Э. К проблеме статуса наречия как особой части речи в современном пашто	61
Begmatova B., Shakirova Z. Ism so'z turkumini turlanishiga ta'sir qiluvchi omil turlar (Sayyid Sharif Jurjoniyning “Nahvi Mir” asari misolida)	69
Азимджанова Д., Азизходжаева К. Структурно-семантический - анализ дипломатической лексики современного персидского языка	78
Umarova M. Tarjimashunoslik maktablarida “Milliy kolorit” tushunchasining ilmiy tavsifi ...	85
G'iyosov B. Xitoy ta'lim muassasalari tomonidan tuzilgan ta'lim shiorlarining leksik-semantik tahlili.....	93
Berdiyev U. Madaniy kontseptlar: til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik	106
Ахмедова С. Теоретические основы изучения концепта “любви”	114

Nashrga tayyorlovchilar: J. ISMOILOV, A. ZIYODOV L. HAMDAMZODA, H. SULAYMONOVA Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya va tarix yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar chop etiladigan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. Jurnal original-maket asosida bosildi. Sharq mash'ali, 2023 yil 1-son. e-mail: nashriyot@tsuos.uz web-site: www.tsuos.uz Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.	<i>Tarix</i>	Худайбердиев А. Идеология движения «Ансару Аллах» 122 Abdullayev U. Amir Temur va Yildirim Boyazid o'rtasidagi muhoraba avvalida Yaqin Sharqdagi xalqaro vaziyat 127 Axmedov S. Temuriylar davri Renessansini o'rganishga mo'ljallangan davr manbalari tahlili. 134 Zokirov B. XIX asr O'rta Osiyo xonliklari toponimik qatlamida turkiy etnonim bilan bog'liq joy nomlari..... 142
	<i>Tashqi siyosat</i>	Турдиева Д. Роль и значение религиозного фактора в социально-политической жизни Малайзии в XX-XXI веке 150 Ahmadxojayev M. Siyosiy lider faoliyatida Saylov oldi imijmeyking usullari 163 Abduraimova Sh. Raqamli asr davrida konfessiyalararo totuvlikni ta'minlash: islom.uz sayti mediakontentlarida bag'rikenglik masalalari 171 Тилаволдиев А. Платформа «с5+1» как важный инструмент внешнеполитической стратегии США в центральной азии 178
	<i>Intervyu</i>	Mannonov A. Профессор Шарый Жўзжоний . 189

более отдалило перспективы нормализации отношений Йемена не только с Западом, но и со своими соотечественниками суннитами и ближайшими соседними арабскими странами.

А это означает продолжение кризиса в Йемене, ухудшение гуманитарной ситуации в стране и сохранение нестабильности на юге Аравийского полуострова.

AMIR TEMUR VA YILDIRIM BOYAZID O'RTASIDAGI MUHORABA AVVALIDA YAQIN SHARQDAGI XALQARO VAZIYAT

ABDULLAYEV ULUG'BEK

Dotsent, tarix fanlari nomzodi, TDSHU

Annotatsiya. Maqolada XIV asr oxiri XV asr boshidagi Yaqin Sharqdagi siyosiy vaziyat, Amir Temurning mintaqa tarixida tutgan o'rni va roli tahlil etilgan. Amir Temurning 1399-1404-yillarda olib borgan harbiy yurishlari natijasida Shomning Halab (Aleppo), Xums, Baalbek (Ba'albak), Dimishq (Damashq) kabi yirik shaharlari va Iroqi Arabning Ubuliston o'lkasi (qad. Kappadokiya) bilan Bag'dod, shuningdek Turkiyaning katta qismi zabt etiladi.

Amir Temurning Yaqin va O'rta Sharq hududlariga qilgan ko'p yillik yurishlari mintaqa tarixida muhim harbiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'ldi. Eng avvalo, puxta ishlangan harbiy-strategik reja to'la amalga oshirildi va bu hududlardagi mayda tarqoq feodal hukmdorlar kuchli markazlashgan davlatga birlashtirildi.

Amir Temur faoliyatiga g'arazgo'ylik bilan bir yoqlama yondashganlarini, ma'lum siyosiy manfaatlarni ko'zlab, tarixni soxtalashtirganini ko'rsatadi. Keyingi yangi tadqiqotlar va mustaqillik sharofati tufayli tug'ilgan tarixni haqqoniy baholash tamoyillari Amir Temurning siyosiy-ijtimoiy-iqtisodiy qarashlarini tubdan qayta o'rganish lozimligini taqozo etadi.

Tarixni to'g'ri yoritmasdan, tarixiy shaxslarning xizmatlarini haqqoniy baholamasdan turib, kelajakning chinakam maqsadlarini to'la anglab bo'lmaydi. Shu ma'noda mamlakatimizni bir necha asr hukm surgan mo'g'ul asoratidan xalos qilib, mustaqil mamlakat qurgan va uni jahonning kuchli, yetakchi davlatlaridan biriga aylantira olgan Amir Temurning hayoti va faoliyatini o'rganish O'zbekistonning kelajagi bo'lgan yosh avlod ma'naviyatini, milliy g'ururini yuksaltirishda, ularni Vatanga cheksiz muhabbat ruhida tarbiyalashda nihoyatda katta ahamiyatga egadir.

Аннотация. В статье рассматривается политическая ситуация на Ближнем Востоке в конце XIV - начале XV веков. Анализируется место и роль Амира Темура в истории региона. В результате военных походов Амира Темура, проведенных в 1399-1404 годах, такие крупные города Сирии, как Алеппо (Алеppo), Хумс, Баальбек (Баальбак), Димишк (Дамаск) и иракские территории Убулистон (старая Каппадокия), Багдад были завоеваны, как и большая часть Турции.

Многолетние походы Амира Темура в регионы Ближнего и Среднего Востока имели важное военное и политическое значение в истории региона. Прежде всего, тщательно разработанный военно-стратегический план был полностью реализован и мелкие разрозненные феодалы этих регионов были объединены в сильное централизованное государство.

Это показывает, что Амир Темур очень чательно относился своим политическим действиям. Не фальсифицировать историю Амира Темура, в погоне за определенными политическими интересами. Дальнейшие новые исследования должны дать истинную оценку истории, данного региона. Новые исторические исследования, требуют фундаментального переосмысления политико-

социально-экономических взглядов Амира Темура.

Невозможно до конца понять истинные цели будущего без правильного освещения истории, без истинной оценки заслуг исторических деятелей. В этом смысле чрезвычайно важно изучение жизни и деятельности Амира Темура, освободившего нашу страну от господствовавшего на протяжении нескольких столетий монгольского гнета, построившего независимую страну и превратившего ее в одну из сильнейших и ведущих стран мира.

Annotation. The article examines the political situation in the Middle East at the end of the 14th - beginning of the 15th centuries. The place and role of Amir Temur in the history of the region is analyzed. As a result of the military campaigns of Amir Temur, carried out in 1399-1404, such large cities of Syria as Aleppo (Aleppo), Khums, Baalbek (Baalbak), Dimishk (Damascus) and the Iraqi territories of Ubuliston (old Cappadocia), Baghdad were conquered, as and most of Turkey.

Amir Temur's long-term campaigns in the regions of the Near and Middle East had important military and political significance in the history of the region. First of all, the carefully developed military-strategic plan was fully implemented and the small scattered feudal lords of these regions were united into a strong centralized state.

This shows that Amir Temur was very careful about his political actions. Do not falsify the history of Amir Temur in pursuit of certain political interests. Further new research should provide a true assessment of the history of this region. New historical research requires a fundamental rethinking of the political, socio-economic views of Amir Temur.

It is impossible to fully understand the true goals of the future without correct coverage of history, without a true assessment of the merits of historical figures. In this sense, it is extremely important to study the life and work of Amir Temur, who liberated our country from the Mongol oppression that had dominated for several centuries, built an independent country and turned it into one of the strongest and leading countries in the world.

Amir Temurning 1399-1404-yillarda olib borgan harbiy yurishlari natijasida Shomning Halab (Aleppo), Xums, Baalbek (Ba'albak), Dimishq (Damashq) kabi yirik shaharlari va Iroqi Arabning Ubuliston o'lkasi (qad. Kappadokiya) bilan Bag'dod, shuningdek Turkiyaning katta qismi zabt etiladi. Anqara jangida Amir Temur jahonning buyuk sarkardalaridan biri Boyazid Yildirim ustidan g'alaba qozondi.

Kichik Osiyoda bu davrda Yildirim Boyazid Oydin, Monteshe, Garmiyan, Qaramon, Jondor o'g'illari bekliklarini o'ziga bo'ysundirgan, Qozi Burhoniddinning o'limidan keyin esa uning yerlarini ham bosib olib, Malatiyagacha kelgan edi. Usmonli turk imperiyasining me'mori sifatida tarix sahnasiga chiqqan Boyazid G'arbda – Bolqonda ham muvaffaqiyatli harbiy harakatlar olib borgan ma'lum¹. U mamluklar sultoni Barquq o'limidan (1399) so'ng sultonlikning Kichik Osiyo ichidagi joylarini ham siyosiy sarhadlariga qo'shib olib, o'z davlati chegaralarini Arzinjon va Firotda qadar kengaytirgan edi². Amir Temur siyosiy jihatdan ilk bor o'ziga teng raqibga duch keladi. Usmonli davlatiga majburan bo'ysundirilgan hududlarda hali turklarning mavqei mustahkam emasdi. Sobiq hukmdorlar Boyazidga nomigagina bo'ysunib, uning siyosiy tuzumini tan olmaslik yo'lini tutgan va Sharqdagi qudratli homiy vositasida avvalgi mavqelarini tiklashdan umidvor edilar. Ular Amir Temurning yurishlariga pinhona madad berishdan manfaatdor edilar. Yildirim Boyazid Usmonli taxtiga o'tirgan 1389-yildan e'tiboran g'arb masalalariga o'ta sezgirlik bilan qaray boshlagandi. Ammo sharqdagi siyosiy almashuv va o'zgarishlarga kelganda ana shu hushyorlikni yo'qotgandi. Uning 1396-yilda salibchilar bilan bo'lgan jangdagi porloq g'alabasi

¹ Турк буюклари ва турк қахрамонлари. – Истанбул, 1967. – Б. 56-58.

² Исмоил Ака. Ўша асар. – Б. 27-28.

Sulton Yildirim Boyazidning Islom dunyosidagi ta'sir va shuhratini eng yuksak nuqtaga chiqargan edi. Ammo u Amir Temur saltanatining rivojlanishini xuddi bir tomoshabin kabi kuzatishdan nariga o'ta olmadi. Davlatining chegaralari Arzinjon va Firotga yetgandan keyin u sharqdan yaqinlashgan tahluka bilan yuzma-yuz keldi. Umumiy tarixlarda hamda diplomatik yozishmalar to'plangan bir qator majmualardan joy olgan hujjat nusxalarida 1399-yilgacha ikki taraf orasida kuchli ziddiyatlar bo'lmaganligini ko'ramiz. Ammo shunga qaramay, taraflar orasida sovuq urush havosi hukm surar edi.

Mana shu umumiy vaziyat ichida 1399-yilgacha Sharq masalasiga loqayd qaragan Yildirim Boyazidning Amir Temur Kichik Osiyoga juda yaqin joyda turgan chog'ida Arzinjon amiri Mutahhartan yerlariga bostirib kirishi, o'ta qaltis harakat bo'lgan edi. Ustiga-ustak, bu harakat Amir Temurga o'z rejalarini amalga oshirish uchun bir bahona bo'ldi. Zero, Sohibqiron bunday harakatni o'z hukmronligiga qarshi qaratilgan tajovuz sifatida baholaydi. Maktublarda bu haqda batafsil yozilgan¹.

Yildirim Boyazidning Amir Temurga sadoqat bilan xizmat etgan Arzinjon amiri Mutahhartanga, Sohibqiron Bingul (Ming ko'l) yaylovida bo'lgan chog'ida elchi yuborishi aqlga sig'adigan tadbir emasdi. Har holda Amir Temur vujudga kelgan qulay imkoniyatdan mohirona foydalanadi.

Boyazid bilan munosabatda Amir Temur o'zining yorqin harbiy va diplomatik salohiyatini namoyish etdi. «Amir Temurning strategiyasi eng avvalo o'z qo'shinining yuksak harakatchanligiga va qarorlarining o'ta maxfiyligiga asoslanganligi tufayli g'animlarini doimo dog'da qodirardi», - deb yozadi L. Keren bu haqda².

Boyazidga qarshi harakat boshlashdan oldin uning barcha ittifoqchilarini birma-bir bartaraf etish lozim edi. To'xtamish mag'lub etilgan, ammo Misr mamluklari hamon mintaqada kuchli hukmdor hisoblanar va Sohibqironning ashaddiy raqiblari bo'lgan Qora Yusuf turkman va Ahmad jaloyirni qo'llab-quvvatlab, unga qarshi har doim gij-gijlab turar edi. Bu kuchlar birlashib, orqadan zarba berishini nazarda tutgan Amir Temur dastlab sulton Boyazid bilan ehtiyotkorona munosabatda bo'ladi. Unga yozgan maktublarida u g'ayridinlar bilan jangni davom ettirishi lozimligini ta'kidlaydi, o'ziga tobe hukmdorlarni bezovta qilmaslikka chorlab, sulton huzurida boshpana topgan ashaddiy raqiblarini qaytarishni talab etadi³.

Ayni zamonda Sohibqiron turk sultoni bilan hamkorlikda va do'stona munosabatlarda bo'lishni astoydil xohlagani ham ma'lum. Ammo g'arbdagi g'alabalaridan mast bo'lgan Yildirim Boyazid Amir Temur qo'shinining qudrati va imkoniyatlarini to'g'ri anglab yetolmaydi. Maktublar mazmuniga va a'yonlariga aytgan so'zlariga qaraganda, u haqiqiy ahvoldan ancha bexabar edi. Ibn Arabshoh bu xususda juda ibratli misol keltiradi: «Boyazid Temur maktubidan voqif bo'lib, uning xitobli mazmunini anglagach, u o'rnidan sapchib turib ketdi: uning g'azabi qaynab, kuyib-yondi. Go'yo nasha ivitmasi ichgan kishidek goh tovushini ko'tarib, goh pasaytirib (shunday) dedi:

- Bu uydirmalar bilan meni qo'rqitmoqchimi? Yoki bu yolg'on-yashiqalar bilan menga nisbatan fitna chiqarmoqchimi? Yoki bo'lmasa, meni Ajam podshohlari misoli hisobladimi? Yoki gapini anglab bo'lmaydigan Dasht totorlari kabi sanadimi? Yoki qo'shin yig'ishda hindlar lashkarlari kabi ko'rdimi? Yoki mening askarlarimni tarqoqlikda Iroq to'dalari kabi deb hisobladimi? Yoki mendagi islom (yo'lidagi) g'azotchilarini Shom askarlariga o'xshatdimi? Yoki o'zining qurigan

¹ Фуломов С. Юқоридаги мақола // «Шарқшунослик» тўплами. – Б. 74-83.

² Кэрэн Л. Ўша асар. – Б. 99.

³ Нагель Т. Ўша асар. – Б. 457-461; Исмоил Ака. Ўша асар. – Б. 28.

to‘dasini mening askarlarimdek bildimi? Yoki uning haqidagi (barcha) xabarlarini menga ma‘lum (ekanli)gini bilmaydimi?...»¹

Boyazid ortiqcha takabburlikka berilib, haqoratomuz so‘zlarni bemalol ishlatayotgani diqqatga sazovor. Ammo u Amir Temur qanchadan-qancha janglarda g‘olib chiqqanligini bilsa-da, ulardan zarur xulosa va saboqlar chiqara olmagan, hatto puxta razvedka tizimiga ega emasligi yaqqol ko‘rinib turibdi. Shuning uchun ham Ibn Arabshoh uni: «Ibn Usmon (Boyazid) shoshqaloq va shijoatli kishi bo‘lib, odil podshohlardan bo‘lishiga qaramasdan, unda zarracha ham sabr-toqat yo‘q edi», - deb ta‘riflaydi². Ayni zamonda, arab muarrixii Amir Temurning og‘ir va vazmin, bosiq tabiatini ham qayd etadi: «Qachonki, Temur uning iztirobli javobidan voqif bo‘lgach, «Ibn Usmon majnun va ahmoq», - dedi³. Voqealar jarayoni Amir Temur turk sultoni tabiatiga to‘g‘ri baho berganini isbotlab berdi. Zero, ana shu davrda quruqlikda Sohibqiron qo‘shinlariga teng keladigan armiya Sharqda ham, G‘arbda ham yo‘q edi. Bu haqda suriyalik zamonaviy olim Akram Hasan al-A‘labiy to‘g‘ri xulosalar bergani diqqatga sazovor. U Amir Temurning o‘z raqiblari ustidan erishgan zafarlarini tahlil qilib, uning ustunligi sabablarini quyidagicha izohlagan:

- qo‘shinning soni jihatidan ko‘pligi;
- raqiblar haqida to‘liq ma‘lumotga egaligi (razvedka);
- janglar hujumkorlik ruhida olib borilgani;
- qo‘shinda ma‘naviy ruh juda kuchli bo‘lganligi;
- tashviqot-targ‘ibot ishlariga katta ahamiyat berilganligi;
- boshqaruv (rahbarlik) siyosatidagi o‘ta kuchli salohiyati⁴.

Mana shu sifatlar Amir Temur qo‘shini janglarda yengilmasligida asosiy omil edi. Buni to‘g‘ri anlab yetmagan hukmdorlar, xususan Yildirim Boyazid mag‘lubiyatga uchradi.

Xullas, Usmonli hukmdori Yildirim Boyazid Amir Temur tarafidan qilingan do‘stona takliflarni pisand etmasdan, qattiq javob qaytarganligi ma‘lum. Javob xatida Usmonli hukmdori Sohibqiron bilan urushishni anchadan beri o‘ylab yurganligini, endi buni amalga oshirishga qaror berganini, agar u jang maydoniga kelmasa, unga qarshi o‘zi Tabriz va Sultoniya ustiga yurishini bildirgan edi⁵.

Amir Temur Yaqin Sharqdagi haqiqiy ahvolni puxta o‘rgangan. Sulton Barquqning o‘limidan keyin o‘rtaga chiqqan buhronli davrda Suriyaning Mamluklar sultonligidan ajralish xavfi paydo bo‘ldi. Bu muammoni hal etish uchun Suriyaga kelgan sulton Faraj, tinchlik va osoyishtalik o‘rnatishga muvaffaq bo‘ldi. Markazga qarshi harakatga o‘tgan Suriyadagi ayrim muxolifchi rahbarlar bo‘ysundiriladi. Sulton Faraj Suriyadan Usmoniylar hukmdori Yildirim Boyazidga elchi yubordi va undan bosib olgan yerlarni qaytarib berishini talab qildi. Aks holda ikki davlat orasida urush chiqishi mumkinligidan ogohlantirdi. Lekin uning elchisi kutilgan javobni ololmasdan Qohiraga quruq qaytdi.

O‘sha davrda Amir Temur mukammal razvedka tizimiga ega edi. U maxfiylardan bu xabarni olgach, darhol yo‘nalishini o‘zgartiradi. Ayni shu vaqtda Yildirim Boyazid Konstantinopolni qamal qilayotgan hamda Sivasda harbiy taraddudlar ko‘rayotgan edi. Fursatdan foydalangan

¹ Ибн Арабшоҳ. Ўша асар. – Б. 256.

² Шу асар. – Б. 256.

³ Шу ерда. – Б. 259.

⁴ Уватов У. Кўрсатилган асар. – Б. 123.

⁵ Кэрэн Л. Ўша асар. – Б. 98; Нагель Т. Ўша асар. – Б. 458, 459. Мактублардан намуналар «Ўзбек дипломатияси тарихидан» китобида ҳам келтирилган. – Б. 247-283.

Sohibqiron janubga harakat qilishga qaror qiladi. Mamluklar sultonligi ixtiyoridagi yerlar qo'l ostiga o'tsa, Amir Temurga katta moddiy foyda keltirardi.

Ayni zamonda, bu harakat zahirida ulkan strategik reja yashirin edi. U hozir Turkiya ichkarisiga kirsam, Bag'dod sultoni, Misr va Suriya sultoni hamda Qoraqo'yunli turkmanlar orqadan zarba berishini yaxshi bilardi. Ittifoqchilarni yakkama-yakka mashaqlab tashlash uning sinalgan usuli bo'lib, buning uchun lozim bo'lsa jangga kirar, lozim bo'lsa diplomatiyani ishg'a solar edi. Shuningdek, shu kezlarda Konstantinopol qamali bilan band bo'lgan Yildirim Boyazid ittifoqchilariga yordamga kela olmasligi ham unga ayon edi¹.

Gruziya masalasi mana shu tarzda ijobiy hal etilgach, Amir Temur qishlash uchun Qoraboqqa o'tadi. Endi 1402-yilgi yoz mavsumida Kichik Osiyoga qarshi harakatni boshlashi mumkin edi. Shunday qilib Amir Temur barcha raqiblarini mag'lubiyatga uchratgandan keyingina butun kuchlarini turk sultoni Boyazidga qarshi qaratadi. Harbiy harakatlardan oldin ikki hukmdor bir-biriga elchilar yuborib, o'zaro maktublar yozishgani ma'lum. Yozishmalarning tashabbuskori Amir Temur edi. Bu maktublarda jangga chorlov ruhi hukmron. Boyazid bosqini tufayli taxtidan ajralgan va Sohibqiron huzuridan boshpana topgan kichik osiyolik hukmdorlar tinimsiz uni Usmonlilar hududiga bostirib kirishga da'vat etishardi. Urush bo'lishi muqarrar edi.

Usmonlilar bilan muzokaralardan keyin Amir Temur bilan Fransiya va Kastiliya qiroli hamda Vizantiya imperatori o'rtasida ham bir necha bor maktub almashinadi. Mazkur maktublardan namunalar «O'zbek diplomatiyasi tarixidan» kitobida (247-266-betlar) hamda L. Keren va A. Saidovlarning «Amir Temur va Fransiya» (T., 1996. – B. 72-82) risolasida ham keltiriladi. Ular Amir Temurning diplomatik aloqalari va tashqi siyosatining mohiyatini ochib berishi jihatidan ahamiyatlidir. Amir Temur bilan Boyazid o'rtasida muhobaba tarixini o'rganishda mazkur maktublar hamda Sharq katolik cherkovi arxiyepiskopi Ioanning xotiralari, shuningdek, Klavixoning sayohat kundaliklari qimmatbaho manba hisoblanadi. Yevropalik savodxon bu ikki kishi Amir Temur bilan Boyazid jangining chinakam shohidlari edilar. Shuni ham aytib o'tish kerakki, Amir Temurning G'arbiy Yevropa hukmdorlari bilan rasmiy yozishmalari va Ioanning xotiralari yaqin kunlarga keng tarixchilar ommasiga uchun noma'lum edi. Ularni taniqli olim, sharqshunos professor I.I. Umnyakov tadqiq etib, e'lon qildi². Arxiyepiskop Ioanning xotiralari yaqinda o'zbek tilida ham chop etildi³.

Sivasda Amir Temur huzuriga Boyaziddan yana elchilar keladi. Sultonning javob maktubi Sohobqironni nihoyatda g'azablantiradi, chunki Boyazid takabburlik bilan Amir Temurni o'z huzuriga shaxsan kelishini talab etgan va agar sultonning bu amri bajarilmasa, xotinlari uch taloq bo'lsin deb katta ketgan edi⁴. Amir Temur g'azabini ichiga yutadi. Boyazidga yo'llagan javob maktubida esa, u o'g'illaridan birini huzuriga yuborishini va Arzinjondan turk qo'shinlarini olib ketishni talab qiladi⁵. Ammo endi urushni to'xtatib bo'lmadi. Sohobqiron elchilarni omonlik bilan

¹ Кэрэн Л. Ўша асар. – Б. 99.

² Умняков И.И. Внешнеполитические связи Самарканда с государствами Западной Европы. “История Самарканда”. Т.1. – Т., 1969. – С.173-195; Люсен Кэрэн. Амир Темур салтанати. – Б. 64-75; Владимир Череванский. Амир Темур. – Т., 1993. – Б. 109-157.

³ Иоанн. Амир Темур ва унинг саройи. Француз тилидан Баҳодир Эрматов таржимаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 2005. – 13 май; Амир Темур Европа элчилари нигоҳида. У.Жўраев, Б.Эрматов таржимаси. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т., 2007. Б. 3-207.

⁴ Ибн Арабшоҳ. Ўша асар. – Б. 258-259.

⁵ Ибн Арабшоҳ. Ўша асар. – Б.255-271; Маннонов Б. // «Шарқшунослик» тўплами. – Б. 28; Амир Темур жаҳон тарихида. – Б. 109.

jo'natib, Sivasdan janubga – Qaysariga, u yerdan esa shimoliy g'arbdagi Qirshaharga va nihoyat Anqaraga qarab yurish boshlaydi¹.

Amir Temur bilan Boyazid to'qnashuviga yuqorida ko'rsatilganidan tashqari yana boshqa muhim sabablar ham bor edi. Bu Vizantiya, Italiya, Fransiya, Angliya va boshqa G'arbiy Yevropa davlatlari boshliqlarining Boyazidga qarshi kurashda yordam so'rab Amir Temurga murojaat qilishidir. Shu yillarda Boyazidning Yevropadagi muzaffar yurishlarini to'xtatish G'arbiy Yevropa davlatlari uchun hayot va mamot masalasiga aylangandi. Amir Temur birinchi darajali quruqlik qo'shinlariga ega bo'lib, strategiya va taktika jihatidan boy harbiy tajriba orttirgandi. Turkiyada esa yaxshi quruqlik armiyasidan tashqari, harbiy-dengiz kuchlari ham mavjud edi. Shuning uchun ham Amir Temurning o'g'li Mironshoh "Qirollar, hukmdorlar, farang va xristian jamoalari boshliqlari"ga murojaat qilgandi². Shu davrda birinchi darajali dengiz davlatlari bo'lgan Genuya va Venesiyaga sovg'alar va maktublar bilan elchilar jo'natilgandi. Konstantinopol va Trabzonga ham dengizdan turib madad berishni so'rab da'vatnomalar yuborilgandi. Amir Temurning Ioann Paleologga yozgan maktubidan bilamizki, Trabzon (u bu mamlakat imperatori Manuildan barcha hududlari va harbiy dengiz kuchlarini o'z ixtiyoriga berishini talab qilgan edi) va Konstantinopol Turkiya qirg'oqlariga hujum qilish uchun yigirmatadan kema yuborishi zarur edi. Buni tasdiqlaydigan dalillar Klavixo asarida mavjud. U Konstantinopol imperatori va Perilik genuezlar Amir Temurga xizmat qilib, odamlar va kemalar bilan yordam berish majburiyatini olgani haqida yozadi. Shu o'rinda genuezlar tabiatini ko'rsatuvchi boshqa muhim dalil mavjud. Vizantiyaning mag'lubiyatini ellik yil orqaga surib yuborgan Anqara jangidan keyin genuezlar ma'lum mukofot evaziga mag'lub turklarni Osiyodan Yevropaga o'z flotlarida o'tkazib qo'yishga rozi bo'lganlar. Hatto ayrim kemachilar ko'proq pul ishlab qolish umidida qochoqlarni qirg'oq yaqinida dengizga ag'darib, orqaga qaytgani haqida ma'lumotlar bor.³

Aynan 1402-yilgi Anqara jangi arafasida Amir Temur bilan G'arbiy Yevropa davlatlari orasida elchilarning borib-kelishi kuchaygan edi. Sohobqironning farang qiroli Karl VI va ingliz qiroli Genrix IV bilan keyingi yozishmalarida Sharq bilan G'arb orasida savdo sotiq va elchilik aloqalarini o'rnatish taklifi ilgari surilgani muhim ahamiyatga ega⁴.

Amir Temur farang qiroli Karl VI ga fors tilida yo'llagan maktubida (hijriy 805-yil muharram oyining 1 kuni (milodiy 1402 yil 1 avgust): "O'z savdogarlaringizni bu (bizning) mamlakatimiz tomonlarga yuborsangiz ma'qul bo'lardi. Biz ularga yetarlicha hurmat va e'tibor ko'rsatamiz. Shuningdek, bizning savdogarlarimiz (sizning) o'lkalaringizga yo'llanmog'i va ularga ham shunday hurmat-e'tibor ko'rsatilmog'i (lozim). Ularga hech kim zo'ravonlik ko'rsatmaydi va ortiqcha talablar qo'ymaydi. Zero, jahon savdogarlar tufayli oboddir" – deb ta'kidlaydi⁵. Shunisi ajablanarlilik, Sohobqiron va Karl VI ning birdek dushmani bo'lgan Boyazid ustidan qozonilgan g'alaba haqida maktubda biron og'iz so'z yo'q. I.I.Umnyakov buni maktub Anqara jangidan oldin yozilgan, ammo bu hodisadan keyin sana qo'yilib, jo'natilgan bo'lsa kerak, deb izohlaydi.

Amir Temur lotin tilida Karl VI ga yozgan boshqa bir maktubida o'z g'alabasi haqida xabar beradi. Har ikki maktubga ham bir xil sana – 1402 yilning 1 avgusti qo'yilgan. Mazkur maktubda, jumladan, Boyazid shariat va imon bo'yicha "men bilan birga bo'lishi kerak edi, ammo u men va do'stlaringa bergan ahdigga rioya qilmadi, shuning uchun tilga olingan monaxlarning da'vati va

¹ Yashar Yücel. Ўша асар. Б. 122-138.

² Умняков И.И. Ўша асар. – Б. 184-185; Ўзбек дипломатияси тарихи. – Б. 258-261.

³ Клавихо. Кўрсатилган асар. – С. 69, Кэрэн Л. Ўша асар. – Б.134-135.

⁴ Умняков И.И. Ўша асар. – С.180; Кэрэн Л. Ўша асар. – Б. 205-222.

⁵ Умняков И.И. Ўша асар. – Б. 180.

sizlarga tobe fuqarolarning¹ va dalaridan madad olib, bizning va sizning dushmanimizga qarshi kurashmoq uchun Turkiya hududiga kirdik, xudo yor bo'lib, qisqa fursat ichida Boyazid bilan ham, uning yurti bilan ham hisob-kitob qildik" – deb ta'kidlaydi². Mana shu maktubida Amir Temur o'zaro savdogarlar yuborib turish lozimligini, savdo aloqalari har ikki tomonga ham katta foyda yetkazishini qayd etadi. Ko'ramizki, Sohibqironning turk sultoni ustidan qozongan porloq g'alabasi Yaqin Sharq bilan G'arbiy Yevropa o'rtasida bevosita diplomatik aloqalar va savdo sotiq munosabatlari o'rnatilishiga ham katta yo'l ochib berdi.

Amir Temurning Yaqin va O'rta Sharq hududlariga qilgan ko'p yillik yurishlari mintaqa tarixida muhim harbiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'ldi. Eng avvalo, puxta ishlangan harbiy-strategik reja to'la amalga oshirildi va bu hududlardagi mayda tarqoq feodal hukmdorlar kuchli markazlashgan davlatga birlashtirildi. Natijada o'zaro nizolar va behuda qon to'kishlarga barham berildi. Bu hududlardagi aholining xavfsizligi va nisbiy osoyishtaligi ta'minlandi. Ayniqsa, Xuroson, Eron, Ozarbayjon, Iroq, Shom (Suriya), Kichik Osiyoda ko'pdan beri davom etib kelayotgan qonli to'qnashuvlar va talovchiliklar tugatildi. Shu yerda yana bir muhim nuqtaga ahamiyat berish zarur. Amir Temur haqida yozilgan ko'p tadqiqotlarda, jumladan, sovet tarixchiligida Sohibqironning yurishlari bosqinchilik, zo'ravonlik va talovchilik tarzida baholandi. (Bu xususda ishimiz davomida bir qadar to'xtaldik). Voqealar jarayoniga xolislik bilan nazar solsak, Amir Temur o'z faoliyatida istilo qilingan yurtlarni o'z mamlakati tasarrufiga kiritishga intilmaganini ko'ramiz (Xuroson va Eron bundan mustasno). Sohibqiron O'rta va Yaqin Sharq mamlakatlari sari otlar ekan, islom ahkomlarini mustahkamlashga va muqaddas Haj safariga chiquvchilarning xavfsizligini, savdo yo'llari, karvonlarning bexatar borib-kelishlarini ta'minlashni, yo'llardagi qaroqchilikni to'xtatishni ham maqsad qilib olganini yuqorida ko'rib o'tdik. Ko'p yillik sa'yi-harakatlardan so'ng bu ezgu niyat ham to'la amalga oshirildi. Qora Yusuf turkman kabi talovchilik, yo'lto'sarlikni kasb qilib olgan hukmdorlarning faoliyatiga chek qo'yildi. Amir Temur farang qiroli Karl VI ga yozgan maktubida, avvalroq Sulton Barquqqa hamda Farajga yozilgan maktublarida ham mamlakatlar orasidagi do'stona munosabatlar va savdo-sotiq aloqalarini kuchaytirish lozimligiga qayta-qayta urg'u bergan edi. Bu niyat ham zafarli yurishlar so'ngida hayotga tatbiq etildi. Sharq va G'arbni bog'lab turgan qadimiy savdo-karvon yo'llari, ayniqsa, Buyuk Ipak yo'li qayta tiklandi. Sohibqiron, albatta, savdo-karvon yo'llari Movarounnahr hududidan, poytaxt Samarqanddan o'tishidan manfaatdor edi. Mamlakatning iqtisodiy qudratini yuksaltiradigan va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladigan bu muhim tadbir ham avvaldan rejalashtirilganiga shubha yo'q. Mazkur dono tadbir tufayli Samarqand "Yer yuzining sayqali" sifatida jahonda shuhrat topdi.

Amir Temurning Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlaridagi siyosati katta xalqaro ahamiyat kasb etadi. Sohibqiron Oltin O'rda va Usmonli turklarning ulug' davlatchilik siyosatiga zarba berish orqali Yevropa, Osiyo va Afrika xalqlarini ulkan qirg'inlar va asoratdan saqlab qoldi. Tarqoq rus knyazlari hamda Kavkaz xalqlarining mo'g'ul asoratidan qutulishi, Yevropaliklar va Misrliklarning usmonlilar tajovuzidan omon qolishi Amir Temurning juda katta xalqaro xizmatidir.

Mazkur dalillar sovet tarixchilari va Sohibqironning raqiblari Amir Temur faoliyatiga g'arazgo'ylik bilan bir yoqlama yondashganlarini, ma'lum siyosiy manfaatlarni ko'zlab, tarixni

¹ Гап Перидаги гeнуяликлар ҳақида кетяпти. Улар Франция фуқаролари ҳисобланарди. Қаранг: Клавихо. Ўша асар. – Б.145.

² Кэрэн Л. Ўша асар. – Б. 135.

soxtalashtirganini ko'rsatadi. Keyingi yangi tadqiqotlar va mustaqillik sharofati tufayli tug'ilgan tarixni haqqoniy baholash tamoyillari Amir Temurning siyosiy-ijtimoiy-iqtisodiy qarashlarini tubdan qayta o'rganish lozimligini taqozo etadi.

Tarixni to'g'ri yoritmasdan, tarixiy shaxslarning xizmatlarini haqqoniy baholamasdan turib, kelajakning chinakam maqsadlarini to'la anglab bo'lmaydi. Shu ma'noda mamlakatimizni bir necha asr hukm surgan mo'g'ul asoratidan xalos qilib, mustaqil mamlakat qurgan va uni jahonning kuchli, yetakchi davlatlaridan biriga aylantira olgan Amir Temurning hayoti va faoliyatini o'rganish O'zbekistonning kelajagi bo'lgan yosh avlod ma'naviyatini, milliy g'ururini yuksaltirishda, ularni Vatanga cheksiz muhabbat ruhida tarbiyalashda nihoyatda katta ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Турк буюклари ва турк қаҳрамонлари. – Истанбул, 1967.
2. Ғуломов С. Юқоридаги мақола // «Шарқшунослик» тўплами.
3. Умняков И.И. Внешнеполитические связи Самарканда с государствами Западной Европы. “История Самарканда”. Т.1. – Т., 1969
4. Люсен Кэрэн. Амир Темур салтанати.
5. Владимир Череванский. Амир Темур. – Т., 1993. – Б. 109-157.
6. Иоанн. Амир Темур ва унинг саройи. Француз тилидан Баҳодир Эрматов таржимаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 2005. – 13 май;
7. Амир Темур Европа элчилари нигоҳида. У.Жўраев, Б.Эрматов таржимаси. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т., 2007. Б. 3-207.
8. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи.
9. Маннонов Б. Амир Темур жаҳон тарихида. // «Шарқшунослик» тўплами.
10. Ўзбек дипломатияси тарихи. – Б. 258-261.
11. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406 гг.) / пер. со староисп., предисл. и коммент. И.С. Мироковой. М., “Наука” 1990, С. 212.

TEMURIYLAR DAVRI RENESSANSINI O'RGANISHGA MO'LLJALLANGAN DAVR MANBALARI TAHLILI

AXMEDOV SANJAR

ORCID : 0000-0001-7910-0765

Dotsent, t.f.f.d. (PhD), Perfect University

Annotatsiya: Mamlakatimiz tarixida Ikkinchi Renessans davrini yaratgan ajdodlarimiz temuriylar hisoblanadi. Yangi uyg'onish davrini boshlab berar ekanmiz, o'tmishda mavjud bo'lgan uyg'onish davrini har tomonlama chuqur tadqiq etish pirovard maqsadimiz hisoblanadi. Shuningdek, milliy davlatchiligimiz tarixida har bir sohada eng yuqori natijalarga erishilgan ushbu davr va hukmdorlarning madaniy-ma'rifiy